

ARV OCH LÅN

I SVERIGES MEDELTIDA LAGAR

Patrik J. Andersson

B-UPPSATS – NORDISKA SPRÅK – VÅREN 2013
INSTITUTIONEN FÖR SVENSKA SPRÅKET – GÖTEBORGS UNIVERSITET

SAMMANDRAG

I uppsatsen undersöks lånordsförekomsten i medeltida svenskt lagspråk, utifrån ett utdrag ur Äldre Västgötalagens Ärvdabalk och ett ur Äldre Landslagens dito. Lånorden är mycket få, i bägge proven några få gamla, väl införlivade ord, men endast i det yngre också några få medellågtyska. Dessa senare är genomgående överflödiga lån, ord som det finns inhemska motsvarigheter till, som de också växlar med. Resultaten bekräftar, men nyanserar också tidigare uppfattningar om språklånsförhållandena i medeltida nordiskt lagspråk. Resultaten stöder också uppfattningen att de bevarade lagarna till stor del bygger på inhemsk hävd, som endast sakta förändras under påverkan från det omkringvarande samhället och språket.

NYCKELORD

Språkhistoria – Medeltidslagar – Lånord – Fornsvenska – Lågtyska.

 Framsidesbild: Arvskifte. Bild till Ärvdabalken i Äldre Landslagen, från handskrift troligen från Linköpings stift (eftersom den också innehåller Östgötalagens Kyrkobalk), förra hälften av 1400-talet. En sannolik tolkning av språkbanden är att mannen säger: "Giv mig kannan, du kan ha kärnan", varpå kvinnan svarar: "Kannan är bättre." (Handskrift B 68, Uppsala universitetsbibliotek; Holmbäck & Wessén 1962.)

Patrik J. Andersson, patrik.j.andersson@student.gu.se

Arv och lån i Sveriges medeltida lagar. Slutversion.

B-uppsats i Nordiska språk vid Institutionen för Svenska språket,

Göteborgs universitet, våren 2013.

Uppsatsen kan laddas ned: knall.fea.st/skola

Handledare: Rickard Melkersson. Examinator: Einar Korpus.

Satt i Junicode.

INNEHÅLL

Ord- och förkortningslista.....	3
1. INLEDNING.....	4
1.1. Bakgrund.....	4
1.2. Syfte.....	5
1.3. Metod.....	6
1.4. Material.....	6
1.5. Forskningshistorik.....	7
2. MEDELTIDSLAGARNA.....	8
3. UNDERSÖKNING.....	9
3.1. Äldre Västgötalagens Ärvdabalk.....	10
3.2. Äldre Landslagens Ärvdabalk.....	11
3.3. Jämförande analys.....	13
4. DISKUSSION.....	16
4.1. Slutsatser.....	17
SAMMANFATTNING.....	18
KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	18

Ord- och förkortningslista

Balk = Huvuddel av lagsamling, som behandlar ett större område. Ex Ärvdabalk, Giftermålsbalk.

Flock = Mindre avsnitt inom balk, med sammanhållen grupp lagar, ungefär stycke.

ÄVgl = Äldre Västgötalagen.

Ul = Upplandslagen.

ÄLl = Äldre Landslagen = Magnus Erikssons Landslag (*MEL*).

YLl = Yngre Landslagen = Kristoffers Landslag.

Äb = Ärvdabalk.

Fsv = Fornsvenska.

Lty = Lågtyska.

Flty = Fornlågtyiska.

Mlty = Medellågtyiska.

1. INLEDNING

1.1. Bakgrund

Det är en vanlig uppfattning, ofta framförd i grundböcker och standardverk, att det medeltida nordiska lagspråket i mycket hög grad är inhemskt, fritt från lånord och överhuvudtaget från främmande språkligt inflytande. Och en snabb genomläsning av lagsamlingarna ger mycket riktigt också den allmänna bilden. Men samtidigt tycks det inte, åtminstone vad gäller lånorden, ha gjorts någon ordentlig undersökning av saken.

Pettersson (2005:91) säger sålunda, för svenskans vidkommande:

I våra allra äldsta handskrifter, dvs. i landskapslagarna från sent 1200-tal, är lånorden påfallande få (se t.ex. Törnqvist 1954 s. 108). Men i texter från 1300-talet, speciellt sådana som representerar andra genrer än lagtext, förekommer det en hel del lånord.

Men den enda hänvisningen gäller en artikel om tyskans inflytande på svenskan under medeltiden (som författaren allmänt anser stort nog för att tala om ett blandspråk (s.107)), och har bara ett kort stycke om ordförrådet i lagspråket:

Att det äldre lagspråket är nästan uteslutande nordiskt i sitt ordförråd är tämligen onödigt påpeka. De språkprov jag gjort ur äldre Västgöotalagen visa genomgående endast ca 1–2 lånord på omkring 150 ord. Hoppet till Erikskrönikan visar en betydande stegring, enl. mina beräkningar omkring 10 à 15 ggr. så många lågty. lånord som i äldre lagspråket. På ungefär samma stadium står den svenska översättningen av Birgittas uppenbarelser från slutet av 1300-talet, om än här latinismerna lysa något igenom. (Törnqvist, 1954:108.)

Vi får alltså inte veta något om vilka delar av Äldre Västgöotalagen som Törnqvist undersökt, och därmed inte heller något om skillnader mellan olika balkar; inte heller hur de funna lånorden har bedömts vara sådana. Han säger inte heller något om vilka eller vilka typer av lånord det är frågan om, från vilka språk och av vilken ålder; det tycks vara en glidning mellan början av stycket, som talar om lånord ospecificerat, och slutet, som talar om lågtyska dito. Inte heller säger han något om några andra lagar än Äldre Västgöotalagen.

En likartad bild av forskningsläget ger Wendt (1997:11) i sin stilhistoriska undersökning av Yngre Landslagen (Kristoffers, från mitten av 1400-talet):

Om det svenska lagspråket har det sagts att det är ålderdomligt, ordknappt och jämförelsevis opåverkat av yttre inflytanden – med enkel syntax och få lånord. [...] Givetvis är dessa omdömen generaliseringar som tarvar en hel del modifiering och nog till och med kan ifrågasättas i enskilda fall.

Det tycks alltså finnas behov av en verklig genomgång av ordförrådet i medeltidslagarna, vilket alltså är huvudsyftet med föreliggande undersökning (för en liten del av lagmaterialet: början av Äldre Västgötalagens och Äldre Landslagens Ärvdabalk).

En vidare förhoppning är att resultaten skall kunna vara användbara som del i diskussionen om lagarnas ålder och ursprung.

1.2. Syfte

Syftet med undersökningen är att få en bättre och mer nyanserad bild av förekomsten av lånord i medeltidslagarna, liksom skillnader därvidlag inom och mellan olika lagar, genom att undersöka och jämföra förekomsten i de fem första flockarna i Äldre Västgötalagens Ärvdabalk, och i Äldre Landslagens dito, det vill säga den äldsta svenska lagen gentemot den yngsta under klassisk fornsvensk tid, vilket förhoppningsvis kan vara representativt även för de mellanliggande lagarna, åtminstone i stora drag, och sålunda ge en god allmän bild.

Syftet skall uppnås genom att ställa följande frågor till materialet:

- Vilka och hur många lånord finns i de undersökta textavsnitten?
- Från vilka språk kommer de, och när har de lånats in (enligt använda ordböcker)?
- Vilken typ av ord är det: vilka ämnesområden hör de till betydelsemässigt?
- Hur skiljer sig de undersökta lagarna och balkarna åt med avseende på lånord?

Och vidare, utifrån svaren på ovanstående:

- Hur förhåller sig lagarna till varandra, särskilt utifrån deras olika tillkomsttid, och i vilken riktning pekar det, vad gäller lagarnas ursprung?

1.3. Metod

Metoden för undersökningen är att välja ut ett litet antal lagtexter, vilka sedan genomsöks efter lånord. Detta genom en noggrann genomläsning, där alla ord som möjligen skulle kunna vara lånord antecknas, för att sedan slås upp i tillgängliga etymologiska ordböcker, eller ordböcker med även etymologiska uppgifter.

I undersökningsdelen återges sedan de behandlade textstyckena med de funna lånorden markerade, samt kort kommenterade under den flock de hör till. I detta skede tar jag med alla ord som av någon forskare bedömts som ens bara möjligen lånord.

I den efterföljande analysen går jag kritiskt igenom de så framtagna listorna över det möjliga lånordsbeståndet och diskuterar tveksamma fall, samt grupperar dem efter ursprungsspråk, san-

nolik ålder och tematisk tillhörighet, liksom jämför de bägge lagarna sinsemellan.

Det saknas ett egentligt etymologiskt uppslagsverk över det svenska medeltidsspråket. Söderwalls *Ordbok över svenska medeltidsspråket* (1884–1918, samt *Supplement* 1925–1973), den främsta ordboken över medeltidens svenska, har en del ordhistoriska noter, men inte för alla ord. Ibland ges motsvarande ordformer på andra språk, utan att det är klart om det svenska ordet härleds från det främmande, eller om de är släkt i sidled, alltså kanske arvord i svenskan. Detsamma gäller Schlyters ordbok (1877) till hans utgåva av ”Sveriges gamla lagar”.

Hellqvists *Svensk etymologisk ordbok* (1980) behandlar inte medeltidsspråket, utan nysvenskan, och upptar alltså bara de ord som också finns där. Den har ändå måst bli den huvudsakliga källan till vad som är lån och arv. Ibland med hjälp av Schlyter och Söderwall, och även SAOB, särskilt för att i svårare fall identifiera orden. För ord som inte finns kvar i nysvenskan har ibland även andra ordböcker måst användas, vilka hänvisas till i de aktuella fallen.

1.4. Material

Utgångspunkten är Äldre Västgötalagens Ärvdabalk. Detta därför att ÄVgl är den äldsta av de svenska bevarade lagarna (bortsett från Skånelagen, då ju Skåne under större delen av medeltiden var danskt). Men den är också så ålderdomlig att den anses stå på ett äldre stadium än de något äldre bevarade danska, och i vissa hänseenden än någon bevarad germansk laguppteckning (Bergman 1970:30). Den visar vissa överensstämmelser med norsk lag och lagspråk (Ståhle 1958:180). Ärvdabalken har valts av motsvarande skäl; det tycks rimligt att förmoda att arvsregler hör till de minst mottagliga för främmande påverkan och ’nymodigheter’. Att ex Kyrkobalken kan tänkas innehålla mycket lånord och främmande påverkan är ju mer eller mindre självklart; men även straffrätten bör ganska tidigt ha kunnat påverkas av kristet/kyrkligt inflytande. En sådan utveckling har också spårats kanske särskilt i en stegvis inskränkning i den privata hämnrätten från de äldsta till de yngsta svenska medeltida lagarna, en inskränkning som dock redan tycks ha gått ganska långt i ÄVgl (Ekholst 2009). Vad gäller arvsreglerna är det svårare att se en så tydlig koppling till kyrkliga strävanden. Arvet rörde också främst rätten till jord, grunden för tillvaron, och varje ändring måste förmodas ha mötts av motstånd.

Med detta sagt finns det dock stadganden även i arvslagarna som av allt att döma är ganska sent tillkomna under kyrklig påverkan. Dit hör ÄVgl Ärvdabalk åttonde flocken om att mans barn med annan kvinna än hans hustru skall kallas horbarn och inte ha del i fädernearvet.

Utgångspunkten är alltså en lagbalk som bör kunna ha uråldriga inhemska rötter, och där man bör kunna förvänta sig färre lånord än i många andra.

Denna jämförs så med förhållandet i Äldre Landslagens (Magnus Erikssons) Ärvdabalk, för att se om och hur mängden lånord har ändrats under de drygt etthundra mellanliggande åren.

Ur de båda balkarna har jag valt de fem första flockarna. Eftersom tidigare forskning mest tycks ha varit översiktliga granskningar av större material, har det tyckts mig riktigast att hellre undersöka ett mindre material noggrant.

* * *

Äldre Västgötalagen anses ha tillkommit under första halvan av 1200-talet. Den finns i två handskrifter. Dels en från första halvan av 1200-talet, varav bara några sidor är bevarade; dels en nästan fullständig, vilken som äldst är från 1281, men ej heller mycket yngre (Holmbäck & Wessén 5:XIf).

Äldre Landslagen eller Magnus Erikssons Landslag tillkom runt 1350, under kung Magnus Eriksson, som lag för hela riket. Det finns många handskrifter.

Den använda utgåvan av lagarna är Schlyters från 1827–1877, som trots att den nu är inne på sitt andra århundrade, och trots en del nya fynd av handskrifter sedan dess, fortfarande anses för mycket tillförlitlig, och nyttjas flitigt i forskningen. Den finns digitaliserad av Språkdata vid Göteborgs universitet (demo.spraakdata.gu.se/fsvreader), dock bara experimentellt (demo.spraakdata.gu.se), så denna utgåva har jag bara använt efter jämförelse med Schlyters original.

1.5. Forskningshistorik

Medeltidslagarna har studerats vetenskapligt ur en mängd olika synvinklar i århundraden, även språkligt och språkhistoriskt. De språkliga undersökningarna tycks dock främst ha gällt satsen, samt i övrigt grammatik; förhållandevis litet finns om ordförrådet (se ex Wendt 1997:245ff, samt ovan). Här skall bara nämnas några verk av närmare och större betydelse för mitt ämne.

Schlyter (och Collin, för de första banden, fram till hans död) gav 1827–1877 ut samtliga svenska medeltidslagar (även Skånelagen, men utom Yngre Stadslagen) i textkritiska utgåvor, jämte en ordbok över det medeltida lagspråket, sammanlagt tretton band. Dessa utgåvor är trots sin höga ålder fortfarande standardverket i forskningen, när inte de enskilda handskrifterna studeras direkt. Bruket av dem kan dock försvåras något av att inledningar och noter är på latin.

Holmberg & Wessén (1933–46, 1962, 1966) har utgivit samtliga svenska medeltidslagar (även Skånelagen) i nutida språkdräkt, med fylliga inledningar och noter av såväl allmänhistorisk som språkhistorisk art. Dessa utgåvor torde alltjämt, jämte Schlyters utgåvor av originaltexterna, vara de mest använda i forskningen.

Törnqvist skrev 1954 om den tysk-svenska språkblandningen under medeltiden, en språkblandning som ju kom att varaktigt förändra svenskan, och överhuvud de skandinaviska språken. Han menar att ett närmare studium ger vid handen att denna påverkan var vida större än man i förstone är benägen att anta, att det måste ha varit fråga om ”icke blott en vanlig språkblandning, utan ett verkligt *blandspråk*”. Han har dock inte mycket att säga om just lagspråket, bara det stycke som redan har återgivits, inte heller något om varför just lagspråket är så förhållandevis opåverkat. Studien har ändå betydelse för att förstå den blygsamma stegring av just lågtyska lånord som ändå tycks ske över tid även i lagarna.

Stähle (1958) är en syntaktisk och stilistisk studie i fornnordiskt lagspråk. Han berör inte närmare lånorden som del i de stilistiska mönstren, men ger i övrigt samma bild av ett ganska men avtagande inhemskt språkbruk, som under utländskt inflytande går från talspråkliga och konkreta framställningsformer mot mer abstrakta.

Ahlsson gör i en kort artikel (1992) en genomgång av det mycket knappa beståndet av utomnordiska lånord i de svenska runinskrifterna från vikingatid. Detta omfattar bara ett tiotal ord, varav alla utom *køypa* (*kaupa*) ’köpa’ hör till den kristna sfären eller är folkbeteckningar.

Wendts avhandling från 1997 är en stilhistorisk undersökning av Kristoffers landslag (Yngre Landslagen, som vid 1400-talets mitt ersatte Äldre Landslagen). Den innehåller även en enkel kartläggning av lånordsbeståndet. Det kan även då visas vara ganska lågt, men är större i de delar av lagen som är om- eller nyskrivna än i de delar som övertagits oförändrade från ÄLL.

2. MEDELTIDSLAGARNA

Bevarade nordiska lagar finns i några fall från 1100-talet. De svenska landskapslagarna är tillkomna, i sin bevarade form, under en tämligen kort tidsrymd, från någon gång under första halvan av 1200-talet tills de ersattes av Äldre landslagen runt 1350. (Sawyer 1999:57ff.) På grund av motsättningar mellan kyrkan och kungen kom Landslagen aldrig att innehålla någon kyrkobalk; man fortfor att använda de olika landskapslagarnas kyrkobalk. Med tiden kom dock Upplandslagens kyrkobalk att få ett slags inofficiell ställning som riksligare (Inger 2011:17).

Landskapslagarna och landslagen var landsbygdens lagar; för städerna gällde särskild rätt. Städernas motsvarighet till landskapslagarna var Bjärköarätten – från början tillkommen för Stockholm, men kunde anpassas efter de olika städernas behov; den enda i sin helhet bevarade handskriften är sålunda anpassad till Lödöse –; och några år efter Magnus Erikssons landslag kom även hans stadslag (Holmbäck & Wessén 1: XI f, 5: XCIII ff).

De svenska landskapslagar man känner till är: Skånelagen (Skåne var ju dock under större delen

av medeltiden danskt), Äldre Västgöotalagen, Yngre Västgöotalagen, Östgöotalagen, Smålandslagen eller Tiohäradslagen (endast kyrkobalken bevarad), Gutalagen, Värmlandslagen (ej i behåll), Närke-lagen (ej i behåll), Västmannalagen, Södermannalagen, Upplandslagen, Dalalagen (enligt Sjöholm (1988:321) istället en Värmlandslag) och Hälsingelagen (Holmbäck & Wessén 1: XII; Lindkvist & Ågren 1985:9f).

Man skiljer mellan rättsböcker och egentliga lagsamlingar. De förra kunde ha en mer privat prägel, vara en lagmans egen uppteckning av gällande sedvanerätt som han kände den; de senare åter var mer officiella, var antagna formellt, vare sig av allmoge eller kung. Gränsen är inte alltid solklar, och inte heller går det alltid att veta vart en viss lagsamling hör. Vi har dock två svenska landskapslagar som är stadfästa av kungen, Upplandslagen 1296 och Södermannalagen 1327 (Holmbäck & Wessén 1: XII, XVI).

Om än fullständiga lagsamlingar för hela riket dröjde till mitten av 1300-talet, började kungen redan vid mitten av 1200-talet utfärda vissa rikstäckande lagar. Då kom de fyra så kallade edsöreslagarna eller fridslagarna, som gällde kvinnofrid, hemfrid, tingsfrid, kyrkofrid. Namnet edsöre är sammansatt av 'ed' och 'svärja', och har att göra med att kungen särskilt svurit, gått ed på att upprätthålla dem. (Lindkvist & Ågren 1985:14f; Inger 2011:15.)

3. UNDERSÖKNING

I det följande går jag igenom de båda behandlade lagarna var för sig; flock för flock. Varje funnet lånord stryks under, samt kommenteras, jämte några andra ord, kort under flocken ifråga. Efter genomgången av lagtexterna följer en utförligare analys.

Utdragen omfattar de fem första flockarna vardera i de bägge lagsamlingarnas ärvdabalkar. Det innebär för ÄVgl 451 ord, 2461 tecken, för ÄLl 358 ord, 1970 tecken. Bedömningen av antal ord försvåras av det skiftande bruket i handskrifterna av hop- och särskrivning; det angivna antalet gäller om man tänker sig texterna normaliserade, med nutida regler för hopskrivning, och kan inte anses exakt.

Äldre Landslagen har ingen inledande titel för hela lagverket, till skillnad från Ä. Västgöotalagen, som inleds med orden *Her byriarz laghbok væsgöta*, utan börjar omedelbart med första balken.

Nedan har posterna flyttats ned från innehållsförteckningen som inleder Ä. Landslagens Ärvdabalk, och satts som rubriker till de olika flockarna istället, där rubrik saknas. Ä. Västgöotalagen saknar såväl innehållsförteckning som överskrifter till flockarna. Den saknar egentligen också flockindelning, liksom bägge lagarna saknar paragrafindelning; dessa är gjorda av Schlyter.

3.1. Äldre Västgöotalagens Ärvdabalk

(Flock 1–5 av 25 flockar.)

Þetta er ærfþær bolker.

– Arv: fsv. *arf* n. (arver, arve m.) 'Icke osannol. urgammalt lån från kelt. spr., som ha el. synas ha givit germanerna en del ord från rätts- o. statslivets område' (Hellquist).

– Balk: fsv. *balker, bolker*. Arvord, men 'I vissa bet. lån från lty.' (Hellquist) – Men i vilka?

1. *Svn ær fapurs arvi. Ær eig svn. þa ær dottær. Ær eig dottær þa ær fapir. Ær eig fapir þa ær moþer. [Ær eig moþer] þa ær broþer. Ær eig broþér. þa er. systir. Ær eig systir. þa æru sunærbörn. Ær eig sunærbörn þa ær dottor börn. Ær eig dottor börn. þa æru broþor börn. Ær eig broþorbörn. þa æru systör börn. Ær eig systor börn. þa ær fapurfapir. Ær moþor moþær. ok fapur broþær. þa takar moþor moþær. ok fapur broþer gangær fra.*

– Arv: se ovan.

2. *Moþir takar syna arf. til enge sun dör. þa gange dotter til ok taki slit sum moþir af arvi. §.1. Havir moþir tua collæ dör enge sun. af aþrum coll. þa skulu dötær til gangæ. ær vm fapur æru maþ banum. skiptæ viþ moþor sinæ arvi. taki slickt huarin sum annur.*

– Arv: se ovan.

3. *Moþor fapir. ok fapur moþer. þer æru iamnarvi. Moþorbroþer ok fapur systir. þer æru iamnarve. Dottor sun ok svnedottir. þer æru iamnarvi. Systur sun ok broþor dottir. þer æru iamnarvi. §.1. Kollum skal arvi skiptæ. sundær i tu. halft a fæþærni. ok halft a moþærni. æn baþir æru iamnskyldir.*

– Arv: se ovan.

4. *Sitær konæ i bo dör bonde kallæs havandæ. varæ. hon skal i bo sittia tyughu ukur. þa skal a seæ æn hun ær havande. [ær hun eig havande] þa skal bo skiptæ skal hun a bolæ sittie. til fardaghæ næstu. Ær bonde döþer firi fardagha. þa hun affaræ. havir hun sat. þa nyute þes far hun barn far cristændom. þa huir hun ærv hægnæt. §.1. Bondæ a sun kona ær maþ barni dighær þa skulu þer baþ i bo sittie. §.2. Kona giftiss bort fræ barnum sinum. egbu barn ambut ællær þræll. þa ma þem firi bo sætie. þa mugbu fæþærnis frænþer skiptæ or barnæ lot. Fapur broþir barnæ mæli mæle. ok fostre skal firi bo sitie. Moþer skal rapæ arkær. lykum ok lætæ skyldir takæ. ok skyldir lukæ. Ær moþorfapir. til þa skal rapæ ok eig fapur broþer. Ær fapurfapir til þa skal han rapæ. ok eig modorfapir. Eigh giter moþor uidær bo skilt num folstra se til. firi at sættie. Moþir skal til fare. þrýsvar a iamlangæ bos at vittie. æn bryti firi sitir.*

– *Kristendom*: *Kristen*, fsv. *kristin*, lån från mlty. *kristen* (Hellquist). Runsvenskt *kristinn*, snarast från flty *kristin* (Ahlsson 1992:8). *Dom*, *-dom*, arvord, gemensamt germanskt (Hellquist; Wessén). – Men ordet har väl sannolikast lånats i sin helhet, inte sammanfogats i svenskan.

– *Ark*: Gammalt förkristet germanskt lån från latin *arca*, ’kista’ (Hellquist; SAOB).

– *Ambut* ’trälinna’: Anses vara gemensamt germanskt ord, lånat från keltiskan. (Släkt med *ämbete*.) (I yngre norska dialekter i betydelsen ’mjölkpiga’ o.d.) (Torp: *Ambætta*.)

5. *Mæþer far sær aðalkono gætær uif barn dör sv. fer aðra gætær uif barn. far hina þriþiu. þör. bondé. þa en konæ er livændi. þa skal af takæ. hemfylgh sinæ alt þæt ær vnöt ær. hun ællær hænær börn. þa skal hin ælsti koldær boskipti. kræfiæ. takær af þriþiung af bono. þa takar hin annær kolder sit mæþeri ok læggær aptær til skiptis siþæn takær han af sin þriþiung. hvat. þæt ær hældær konæ ællær hin yngsti. kolder. þa skal þæt aptær til lægiæ. takær siþæn af sin þriþiung. þa skal af allum hindradaxgæf luce. Tax eig fæ til. þa skal slikt enum af uatæ. sum aðrum.*

– *Aþalkona* (*adalkona*, *apulkunæ*) f. ’äktas hustru’ (Söderwall; Schlyter): *Kona* arvord. *Aþal* arvord, adj. ’förmäst’. Men släkt med från (danska eller) medellågtyska lånade *adel* och från mlty lånade *ädel* (Hellquist).

– *af uatæ*: nog fel för *af fatæ* el. *a fatæ*. Arvord. ’fattas’ (Schlyter; Hellquist).

– *Hindradag* ’Dagen efter (bröllopsnatten)’: *Hindra*, fsv =. ”De nord. orden äro möjl lån från mlty.” (Hellquist). ”Gemens. germ. ord” (Wessén). Inte heller Torp säger annat än inhemskt. Tycks rimligare tro det är inhemskt. Finns i åtminstone sv, da, isl; Upplandslagen.

3.2. Äldre Landslagens Ärvdabalk

[Magnus Erikssons Landslag] (Flock 1–5 av 21 flockar.)

Hær byrias tabula af ærfþa balkenum.

– *tabula*: Latin, ’bräde, spelbräde, tavla’. (Hellquist). Här ’innehållsförteckning’.

þær byrias erþa balkerþ.

– *Arv*: se ovan ÄVgl.

– *Balk*: se ovan ÄVgl.

I. Um bonde dör ællæ husfru, huilkæleþis bryst arf agher æruas ok skiptas.

Dör bonde ællæ husfru ok liua barn æfte, son ok dotter, æruæ son tua lyti ok dottor þriþiung, ok taki slikt sona barn af æruæ sum son, ok slikt dottor barn sum dotter, æn þo æt nakat liui af syzskenum.

– Husfru 'hustru': < mlty. *hūsrowe*. Inhemsk formen är *husfröa*, isl. *húsfreyja*, och *huströ*. 'Hustru' heter annars *kona* (Hellquist). Jfr 'Kona' flock 1, ÄVgl ovan.

– Arv: se ovan.

II. Huru bakarfa gher æruas ok skiptas.

Nu æru ei þe til, þa ær faþer ok moþer, taki faþer tua lyti ok moþer þriþinug. Æru ei þe til, þa ær broþer ok syster, taki broþer tua lyti ok syster þriþiung, ok taki slikt broþor barn sum broþer af arue, ok slikt systor barn sum syster, æn þo æt æntiggia liui broþer ælle syster. Æru ei þe til, þa ær faþorfaþer ok faþormoþer, taki faþorfaþer tua lyti, ok {moþormoþer} [faþormoþer] þriþiung. Æru ei þe til, þa ær moþorfaþer ok moþormoþer, taki moþorfaþer tua lyti ok moþormoþer þriþiung. Æru ei þe til, þa ær faþorbroþer oc faþorsyster, taki faþorbroþer tua lyti ok faþorsyster þriþiung. Æru ei þe til, þa ær moþorbroþer ok moþorsyster, taki moþorbroþer tua lyti ok moþorsyster þriþinug. {Arv} [Æru] ei þe til, þa æru bröþlunga ok systlungæ, taki bröþlunga tua lyti ok systlunga þriþiung. §. 1. Æ {huars} [huar] stap delas viþer a feþrine {ællæ} [ok] möþrine, huat þæt ær man ællæ kona, ok æru þe iæmskyld þem döþa, taki æ a feþrene tua lyti ok a möþrene þriþiung. Ær annar næmer, taki alt saman, ok giui ænkte vt i andra slæktena.

– Arv: se ovan.

– Stad: I vissa användningar inhemskt, i andra lånat (Hellquist). Här väl sannolikast inhemskt.

– Delas 'tvistas': *Del* lån från mlty. *dél*. Därav *dela* 'tvista'. Tycks dock ha funnits även ett inhemskt besläktat ord, som delvis ännu lever i danskan (Hellquist). (Jfr Wendt 1997:189.)

– Släkt: fsv. *slækt* f. o. n. Lån från medellågtyskan *slecht* (Hellquist).

III. Nu delas viþer bryst arf ok bak arf, huru þæt skal æruas ok skiptas.

Delas viþer bryst arf ok bakarfa, baþe iæmskyldæ, gange þa bryst arf til ok bakarfa fra. þæt hætir bryst arf af mannenum vt kom, ok bakarfa ater i ætena.

– Delas: se ovan

– Arv: se ovan.

III. Um döþburins barns arf.

Nu sigþia frender {barsins} [barnsins] barn vara döt föt, þa sigþer þon sum viþer suar siter æt barn var quikt föt ok fik kristindom; {þa} [þær] bær kona tuæggia manna vitne, þa komber moþer aat arue {barsins} [barnsins].

– Kvick 'levande': Arvord, men nysvenska ordet (betydelsen) kan vara påverkat eller tom lånat från tyskan. (EH)

– *Kristendom*. se ovan ÄVgl.

– *Arv*: se ovan.

V. *Um lagbgift husfru varþer takin af sinum bonda.*

Nu kan kona meþ vælde fra bonda sinum takin varþa, faar hon barn innan fyritighi vikur fra þy æt hon var i siæng meþ bonda sinum, þæt barn skal arf taka.

– *Husfru*: se ovan. Märk hur överskriftens lånade och nymodiga husfru här åter är kona i brödtexten.

– *Arv*: se ovan.

3.3. Jämförande analys

De få säkra eller möjliga lånord som kunde hittas i dessa båda korta textprov är alltså följande:

Äldre Västgötalagen: *arv, balk, kristendom, ark, ambut, hindra*.

Äldre Landslagen: *tabula, arv, balk, husfru, stad, delas, släkt, kristendom*.

Mängden lånord är alltså på inget sätt överväldigande, men med något fler och av delvis annan typ i det yngre provet. Undersökningen bekräftar därvidlag i mycket tidigare uppfattningar.

Med de båda förteckningarna sammantagna är de möjliga lånorden elva stycken:

arv, balk, kristendom, ark, ambut, hindra, tabula, husfru, stad, delas, släkt.

Men då är medtagna även mycket osäkra och kanske tveksamma förmodanden från även mycket gamla ordböcker, förmodanden som ibland kan bygga på en föråldrad allmän kulturhistorisk bild. Det verkliga antalet lånord behöver nog minskas en del:

Till att börja med själva ordet *arv*, det föga förvånande mest frekventa av de möjliga lånorden. Det enda stödet för att det skulle vara ett lånord är omdömet ”Icke osannol. urgammalt lån från kelt. spr., som ha el. synas ha givit germanerna en del ord från rätts- o. statslivets område” hos Hellquist, men med inga keltiska ordformer som stöd för släktskapen, eller några hänvisningar.

Om *arv* är ett lånord eller ej är dessutom också av mindre intresse för frågan om ordlån under medeltiden; är det ett lånord har det snarast inlånats under äldsta järnålder. Det finns belagt redan på Tunestenen i Norge, sannolikt en av de äldsta runstenarna (Antonsen 1975:44f, 2003:9).

Ännu tveksammare ter sig *balk*, som är ett inhemskt ord, men ”i vissa betydelser” lånat. Det kanske snarare skulle uttryckas ”vissa betydelser lånade”; beläggen i SAOB tyder närmast på att

betydelsen här inte är lånad. Och betydelsen av 'uppdelning av lagen' är egentligen densamma som den vanliga i dåtidens språk: en större avgränsad avdelning av något helt. En tillämpning av ett ord med sådan betydelse på lagavdelning borde ha kunnat ske självständigt i båda språken.

Även *hindra* är tveksamt. Hellquist säger bara att "De nord. orden äro möjl lån från mlty". "Möjligen" är ju ganska svagt, och övriga konsulterade verk säger ingenting om att det skulle kunna vara lån (Wessén; Torp). Är det lån är det i vilket fall ganska gammalt; finns redan i Upplandslagen, och i alla de nordiska fornspråken. Det tycks alltså rimligare att räkna det som inhemskt än som lån.

Stad anges även det som lån endast i vissa betydelser. Vilka specificeras ej närmare, men några exempel ges på de inhemska fallen; efter vad jag kan bedöma utifrån exemplen gäller det dock nog knappast betydelsen i det enda belägget i mina prov (ÄLI) (jfr även Wentd 1997:190).

Del/Delas: Fornsvenskt *del* är lån från mlty *dél*. Därav *dela* 'tvista'. Tycks dock ha funnits även ett inhemskt nordiskt besläktat ord, fsv *deld*, som delvis ligger bakom nydanskt *del* (Hellquist). Wentd (1997:189) anger dock utan några reservationer både *del* och *dela* som medellågtyska lån.

Någotsånär säkra lånord är då endast sju stycken:

kristendom, ark, ambut, tabula, husfru, delas, släkt,

med viss tvekan för *delas*, som dock i det följande räknas som lånord.

Av dessa är tre uppenbara medeltida lågtyska lån: *husfru, delas, släkt*, och sådana finns bara i den yngre av de båda undersökta texterna.

Något annorlunda förhåller det sig med *kristendom*, som finns i bägge textproven. Förleden är ju ytterst grekisk. Efterleden skulle kunna vara inhemsk, men det tycks väl mer sannolikt att ordet lånats till de nordiska språken i sammansatt skick, och då från något germanskt språk. *Kristen* har brukat räknas som ett medeltida lågtyskt lån även det, men Ahlsson visar genom dess belägg i runinskrifter att det måste vara åtminstone vikingatida, och menar att det snarast härrör från fornlågtyskan, men nämner också fornengelskan och fornfrisiskan (1992:8). Mission mot Norden utgick från både söder och väster, och ordet har såpass likartade former i dessa språk, att det ena inte torde utesluta det andra.

Det latinska *tabula* i överskriften i Ä. Landslagen är väl snarare att se som ett främmande ord än som ett egentligt lånord. Det uppträder i oförändrad latinsk form, och i en i det dåtida Norden säkerligen ganska ny användning. Innehållsförteckningar, liksom överskrifter och överhuvudtaget textindelningar, var långtifrån något självklart ens i mer omfattrika forn- och medeltida bokverk.

Från latinet kommer också *ark* i ÄVgl, men det tycks däremot vara ett mycket gammalt lån i de germanska språken. Den allmänna betydelsen 'kista' i ÄVgl kan också tala för det, medan ordets betydelse i nyare svenska ju har inskränkts till den religiösa, 'Förbunds-arken'. Att ordet saknas i ÄLL säger givetvis inget, eftersom hela stadgandet saknas, och alltså ingen motsvarighet finns.

Ambut 'trälinna' anges av Torp vara ett gemensamt germanskt ord, lånat från keltiskan. I så fall kan det vara så gammalt som äldsta järnålder, även kallad keltisk järnålder (500–Kr.f), pga kelternas stora inflytande under perioden. Ordet finns bara i det äldre av textproven. Liksom för *ark* beror det på att hela stadgandet saknas i det yngre. Men när Landslagen kom, var också träldomen avskaffad. (Torp: Ambætta)

* * *

I de första fem flockarna av Ä. Västgötalagens ärvdabalk finns alltså knappt några lånord, bara det självklara *kristendom*, samt *ark* och *ambut*, och kanske inte ett enda medeltida; åtminstone *ark* och *ambut* bör ha uppfattats som helt inhemska av dåtidens västgötar. Det finns alltså inga säkra eller ens sannolika spår av medeltida tysk språklig påverkan i ÄVgl, eftersom *kristendom* alltså uppenbarligen är äldre (och kanske inte tyskt).

Den inhemska språkformen tycks påtaglig även i en flock som den åttonde (utanför min undersökning), där oäkta barn görs arvlösa, och där innehållet bör vara ganska nytt, åtminstone inte äldre än kristendomens införande.

Men läget är inte mycket annorlunda i de första fem flockarna av Äldre Landslagens ärvdabalk, även om denna i stilen är mer utförlig och ordrik, och något närmar sig nyare lagspråk, jämfört med ÄVgl; mindre ordspråksmässig och poetisk.

Vad som där har tillkommit är ett litet lågtyskt inslag, i de fem första flockarna bara tre stycken. Vad som är mycket intressant är att de tyska lånorden i ÄLL, endast ett till tre belägg av varje, är "onödiga" lån, ord för vilka det fanns inhemska motsvarigheter, både i ÄVgl och i ÄLL, där de förekommer vid sidan av de lånade (Jfr Wendt 1997:). *Husfru* motsvarar *kona*, eller kanske snarare *ädelkona* (detta senare ord understryker väl att det är den enda och lagligen gifta hustrun, enligt kyrkans regler, vid en tid när kyrkan strävade efter att få kontroll över äkten-skapet, och få bukt med det äldre bruket hos åtminstone stormän att ha "både fru och frilla" (jfr Magnúsdóttir 2011). *Släkt* tycks vara helt liktydigt med *ätt*, som det också växlar med.

I andra balkar, och särskilt i Stadslagen, både Äldre och Yngre, finns dock tyska ord även för nya saker, som hör stadslivet till, och det är också i stadslagarna som det allmänt tycks finnas flest lånord (Wendt 1997:192f), men fortfarande där snarare färre än vad man hade kunnat förvänta sig (Holmbäck & Wessén 1966:L).

4. DISKUSSION

Undersökningen har alltså kunnat i stort sett bekräfta tidigare uppfattningar, men också precisera dem – utifrån ett material som, återigen, givetvis är för litet för några egentliga slutsatser, men ändå bör kunna ge fingervisningar.

Vad gäller utsnittet ur Äldre Västgöotalagen finns alltså bara arvord, samt ett par sannolikt mycket gamla lånord, som är så välinförlivade i språket att de bör ha uppfattats som helt inhemska av medeltidens västgötar. Därtill kommer *kristendom*, där åtminstone förleden *kristen* utifrån runmaterialet kan visas vara äldre än vad gängse etymologiska verk anger. Återstår endast sammansättningen, som finns i likartade former i olika nord- och västgermanska språk (SAOB), och väl skulle kunna vara medeltida lån, men också äldre, och förmedlingen väl så gärna bör ha kunnat ske genom norskan eller danskan. Det är här värt att minnas att Västergötland tycks ha kristnats förhållandevis tidigt; Skara stift är Sveriges äldsta.

Utsnittet ur Äldre Landslagen visar i stort sett samma bild, men med en tunn spridning av medellågtyska lånord, bara tre, förutom *kristendom*, som finns i båda textproven. Dessa tre är dessutom överflödiga lån, som dyker upp undantagsvis, och annars växlar med sina äldre inhemska motsvarigheter.

En fråga är ju, om det förhållandevis ringa antalet lånord skall ses som, medveten eller omedveten, arkaisering. Wendts resultat talar emot det; enligt hans bedömning lyser de tydligt arkaiserande inhemska orden med sin frånvaro nästan lika mycket som de nymodiga lånade orden; detta vad gäller Yngre Landslagen, och i viss mån Äldre. Enligt hans mening kan särskilt de ny- eller omskrivna delarna av YL1 lexikaliskt sägas motsvara en ”fullt gångbar 1440-tals-svenska” (1997:193).

Det allmänna intrycket är att lagarna utan att vara medvetet arkaiserande följer en hävdvunnen språklig form och norm, på flera av språkets nivåer, även ordvalet; nya lånord införs endast när de fyller ett behov, för att beteckna något nytt, och annars bara tillfälligtvis och kanske nästan av misstag, som en omedveten spegling av det allmer förtyskade språket runtomkring; de få lågtyska orden växlar som sagt med sina äldre inhemska motsvarigheter.

De nordiska medeltidslagarnas ålder och ursprung har diskuterats länge, särskilt om de huvudsakligast utgör uråldrig muntligt överförd hednisk germansk rätt, endast sent och motsträvt anpassade efter medeltidens kyrkliga och kungliga krav, eller om de tvärtom i det stora hela består i ganska sent inlånat tankegods ur kontinentala rättstraditioner, präglade av romersk och mosaisk rättsskipning, och alltså saknar möjlighet att säga oss något om förkristna sedvänjor.

Till ytterlighet åt det förstnämnda hållet går Holmbäcks *Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar* (1919), som i och för sig gör en gedigen genomgång av lagmaterialet, men å andra sidan grundar sin framställning på det helt ounderbbyggda antagandet att medeltidens arvsregler kan föras tillbaka till fångststenåldern (s10).

Sjöholms avhandling från 1988, *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*, är istället den främsta förespråkaren för den andra ytterligheten. Hon menar att lagarna i sin helhet är sent tillkomna, utifrån, i samband med medeltidens politiska förvandling. Men den har också kraftigt kritiserats, framför allt för att faktiskt inte visa vad den säger sig visa (Lindkvist 1989, 1990; Sjöholm 1990).

Det tycks mig som att undersökningen om lånordsförekomsten snarast pekar mot den förra uppfattningen, i en kraftigt nedtonad form. De bevarade lagarna bygger snarast på en äldre inhemsk tradition, som så sakteliga förändras till både form och innehåll under medeltidens framväxande feodalism, med ökade och förändrade kyrkliga och kungliga maktanspråk. Samtidigt kan motstånd mot sådana förändringar mildras genom att dölja dem i en hävdvunnen språkdräkt. Jämför de nästan urskuldande orden i det kungliga stadfästelsebrevet till Upplandslagen (Holmbäck & Wessén 1:UL:5):

Om ock gammal lag är värd att vördas, händer dock stundom så, att den laga ordning förändras, som bar kommit till för att rätta onda mäns seder och med rättvisa bilägga osämja människor emellan.

4.1. Slutsatser

De undersökta fem första flockarna av Äldre Västgotalagens och Äldre Landslagens Ärvdabalk är båda mycket sparsamma med lånord. Det finns dock något fler i Landslagen. Det är bara i den det finns säkra medeltida tyska lånord. Det kanske mest anmärkningsvärda är att det tycks vara ”onödiga” lån, som också växlar med sina äldre inhemska motsvarigheter.

Trots att det undersökta materialet är alltför litet för att dra några egentliga slutsatser, pekar det ändå mot riktigheten i uppfattningen att de bevarade lagarna bygger på gammal inhemsk och fast rotad grund, sannolikast först muntligt överförd, som endast sakta förändras under medeltidens lopp, under påverkan av en allt fastare kunga- och kyrkomakt, och under inverkan av de snabbare förändringarna i språket i övrigt.

SAMMANFATTNING

I uppsatsen undersöks lånord i utdrag ur Äldre Västgötalagens och Äldre Landslagens Ärvdabalk. En vanlig uppfattning är att lånorden är få i det medeltida nordiska lagspråket, som även i övrigt visar få tecken på främmande påverkan. Dock saknas en grundlig studie av just lånorden.

Syftet är att få en bättre och mer nyanserad bild av förekomsten av lånord i medeltidslagarna, liksom skillnader mellan olika lagar. För att uppnå detta, studeras vilka och hur många lånord som finns i de undersökta textavsnitten, från vilka språk de kommer, och vilka ämnesområden de tillhör. De två lagarna jämförs, vilket ligger till grund för en diskussion om deras ursprung.

Resultatet visar att lånorden i Äldre Västgötalagen är mycket få, och sannolikt lånade tidigare än medeltiden. Säkra tyska lån saknas. Även Äldre Landslagen innehåller påtagligt få lånord, dock något fler än Äldre Västgötalagen. Den innehåller också en liten grupp av lågtyska lånord. Dessa utmärker sig genom att vara onödiga, såtillvida att det finns motsvarande inhemska ord, som används växelvis med lånorden.

Undersökningen stöder alltså uppfattningen att de bevarade lagarna har inhemskt ursprung, och att förändringar av dem gick långsamt.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

KÄLLOR

Collin, Hans Samuel & Carl Johan Schlyter, 1827–1877: *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sweriges gamla lagar*. Tretton band. Lund & Stockholm.

<http://demo.spraakdata.gu.se/fsvreader/>

Holmbäck, Åke & Elias Wessén, 1933–46: *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar*. Fem serier. Stockholm: Awe/Gebbers.

–, 1962: *Magnus Erikssons landslag. I nusvensk tolkning*. Stockholm.

ORDBÖCKER

Hellquist, Elof, 1980: *Svensk etymologisk ordbok*. 3. upplagan, 4. tryckn. Lund: Liber läromedel.

Svenska Akademiens Ordbok (SAOB). <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Schlyter, C. J., 1877: *Ordbok till samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Lund.

Söderwall, K. F., 1884–1918: *Ordbok över svenska medeltidsspråket*. Lund.

–, *Supplement: 1925–1973* (Söderwall, Åkerlund, Ljunggren, Wessén). Lund.

Torp, Alf, 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: H. Aschehoug & co. (W. Nygaard).

Wessén, Elias, 1961: *Våra ord. Deras uttal och ursprung*. Stockholm: venska bokförlaget.

LITTERATUR

Ahlsson, Lars-Erik, 1992: 'Lånord i svenska runinskrifter'. *Blandade runstudier 1*. Runrön 6. Institutionen för Nordiska språk. Uppsala universitet.

Antonsen, Elmer H., 1975: *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions*. Tübingen.

– , 2003: 'Where have all the Women gone?'. I: Wilhelm Heizmann & Astrid van Nahl (red.), *Runica – Germanica – Mediaevalia*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

Bergman, Gösta, 1970 [1984]: *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm: Prisma.

Ekholst, Christine, 2009: *För varje brottsling ett straff. Föreställningar om kön i de svenska medeltidslagarna*. Stockholms universitet.

Holmbäck, Åke, 1919: *Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar*. Uppsala.

Inger, Göran, 2011: *Svensk rättshistoria*. Malmö.

Lindkvist, Thomas & Kurt Ågren, 1985: *Sveriges medeltid*. Stockholm.

Lindkvist, Thomas, 1989: 'Medeltidens lagar' (Anmälan av Elsa Sjöholm, 1988), *Historisk tidskrift* 109:3.

– , 1990: 'Svar till Elsa Sjöholm' (Sjöholm, 1990), *Historisk tidskrift* 110:4.

Magnúsdóttir, Auður G., 2011: 'Islänningarna och arvsrätten 1264–1281', i Per Andersen (red.): *Arverettens handlingsrom. Strategier, relasjoner og historisk utvikling, 1100–2000*. Tromsø.

Pettersson, Gertrud, 2005: *Svenska språket under sjubundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Andra upplagan. Studentlitteratur.

Sawyer, Birgit, 1999: "'Son skal taka arv etter far sin...'", i Else Mundal & Ingvild Øye (red.): *Norm og prak-sis i middelaldersamfunnet*. Senter for europeiske kulturstudier, Universitetet i Bergen. (S. 56–79.)

Sjöholm, Elsa, 1988: *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*. Lund.

– , 1990: 'En marxistisk propagandaseger?' (Svar till Lindkvist, 1989) *Historisk tidskrift* 110:2.

Ståhle, Carl Ivar, 1958: *Syntaktiska och stilistiska studier i fornordiskt lagspråk*. Lund:

Törnqvist, Nils, 1954: 'Till frågan om den tysk-svenska språkblandningen i Sverige under medeltiden.' *Nysvenska studier* 34 (s. 98–123).

Wendt, Bo-A., 1997: *Landslagsspråk och stadslagsspråk. Stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag*. Lund: Lund University Press.